

ДОСВІД ПЕРФОРМАНСІВ ПЛЕЙБЕК-ТЕАТРУ ДЛЯ ВІЙСЬКОВИХ

Савінов Володимир,

молодший науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, психолог Будинку дитячої творчості Подільського району м. Києва, співзасновник та керівник Київського плейбек-театру «Déjà vu plus», в.о. голови правління Київської філії ВГО «Українська спілка психотерапевтів», керівник відділення плейбек-театру ВГО «Арт-терапевтична асоціація» (Київ)

Плейбек-театр як сучасне мистецтво досить часто використовується як засіб арттерапії, оскільки втілення на сцені внутрішнього світу глядачів стає творчим продуктом [Савінов, 2018, с. 98], до якого можна поставитись, відреагувати та проаналізувати емоції і т. д. Саме дійство складається з двох послідовних практик – розповідання та інсценізації, і наприкінці, художнього узагальнення, відбуваючись наступним чином. 1) Кондактор (ведучий) звертається до присутніх з проханням розказати щось своє особисте: емоції, почуття, ситуацію, подію. 2) Після індивідуальної розповіді актори, які нейтрально слухали її на сцені, миттєво втілюють заданий матеріал у театральній мініатюрі в спеціально розроблених та відпрацьованих формах. Все. Ніяких додаткових інтервенцій, зворотного зв'язку, аналізу, розбору. Хіба що наприкінці дійства, яке триває в середньому півтори години, 3) кондактор разом з аудиторією формулює спільну назву всіх почутих та втілених 5-7-ми історій. Це називається червоною ниткою або лейтмотивом, темою перформансу, яку іноді дуже непросто усвідомити в процесі комунікативно-артистичного театрального дійства, а тим більше, влучно й лаконічно виразити.

Коли плейбек-театр використовується для прикладних арттерапевтичних, психосоціальних чи соціально-психологічних завдань, то його можна доповнювати додатковими інтервенціями, меседжами, рефлексивними колами та ін., перед цілісним дійством та після нього. Іноді навіть під час плейбек-театру можуть допускатись незначні модифікації у випадку важких історій, поставлених додаткових завдань чи надзвичайних умов. Наприклад, зміщення акценту на розповідь, обрання більш екологічних форм, підкреслення якоїсь теми, розширений зворотній зв'язок оповідачів тощо. І все одно, плейбек-театр має залишатись самим собою, інакше його цілісна й збалансована технологія не спрацюватиме або матиме психологічні ризики. Що спрацює найбільше? Коли як, але важливими є всі три компоненти: розповідь,

інсценізація і пошук спільного наративу. Кожен з них має свої психотерапевтичні й розвивальні ефекти [Савінов, 2015; 2022] сам по собі, навіть без додаткових модифікацій та інтервенцій. Опосередковано працює, власне, і організовуваний простір. І тут не можемо погодитись з думкою Ю. Сорока та А. Савченка, які досить глибоко досліджували соціальний театр в Україні протягом останніх років, про те що він «... відрізняється від арттерапії, де об'єктом впливу є окрема особистість» [Soroka Y., Savchenko A., 2021, p. 111], адже як арттерапія може бути груповою, так і плейбек-театр може бути індивідуальним, оскільки наративи в ньому є особистісними, а один з базових процесів – укріплення індивідуальності [Савінов, 2022, с. 122].

Звичай як інструмент арттерапії чи психосоціальної підтримки плейбек-театр застосовується, зрозуміло, для вразливих груп, які переживають травму чи її наслідки. З військовими та постраждалими від війни теж, але вже повністю звільненими зі служби, тобто після або окремо від бойових дій [див., напр. Rivers, 2015]. З початком повномасштабної агресії росії проти України 24 лютого 2022 р. ми подумали, а що як його дати і для «невразливих» груп? Авангардом яких, звісно, є військові, хто захищає нашу державу і народ, свідомо ризикуючи життям прямо зараз. Правда, світового досвіду такого застосування плейбек-театру знайти важко, ми як «Червоний хрест», працюємо переважно з наслідками, принципово не втручаючись у силові протистояння. Крім того, під час арабо-ізраїльського конфлікту було встановлено, що плейбек-театр можливий лише для людей, які вже мають волю до примирення, а наші військові мають волю до захисту, тобто до продовження боротьби.

Ці два аргументи викликали сумніви, але Київський плейбек-театр «Дежа вю плюс» у липні 2022 р. все-таки прийняв запрошення виступати для чинних бійців ЗСУ, адже гуманістичною цінністю ми вважаємо спротив збройній агресії і терору армії РФ проти мирного населення. А військові не менше, а то й більш гостро потребують психологічної допомоги, підтримки, відновлення. Тож, паралельно виступаючи для традиційних аудиторій прикладного плейбек-театру (ВПО, волонтери, постраждали від втрат і руйнувань та ін.), ми вирішили робити перформанси і для чинних військових.

Загалом станом на березень 2023 р. театр здійснив 5 перформансів саме для діючих військових, тобто для бійців, які зараз служать і знаходяться на ротації. Чотири з п'яти були виступами на курсах підготовки військовослужбовців Сил ТрО ЗСУ «Перша психологічна допомога та відновлення в екстремальних умовах»

(липень-вересень 2022 р.), один – безпосередньо у військовій частині (23 лютого 2023 р.). Нагода описати наш невеличкий досвід є першою спробою його зафіксувати, висловивши перші міркування, залишаючи аналіз для наступних досліджень та публікацій.

Загалом у виступах плейбек-театру для комбатантів ми не помітили майже *нічого особливого* – ні в технології проведення, ні в темах перформансів, ні в індивідуальних розповідях, ні в психології кондактингу (спілкування), ані у сприйнятті та втіленні історій. Це підтверджує, що технологія плейбек-театру є універсальною, перевіреною і виваженою. А головне, що українська армія та народ – одне і те ж, тобто військові, а особливо добровольці, нічим не відрізняються від цивільних людей. Правда, деякі нюанси ми все ж помітили.

Так, спілкуючись з глядачами, переважна більшість з яких ще вчора були програмістами, вчителями чи менеджерами, все одно, було відчуття більшої, ніж зазвичай, гостроти моменту. Військові в середньому нам здавалися конкретнішими, прямішими, сміливішими. А чого їм вже боятись? Не доводилось довго чекати на оповідача, спостерігати сором розказати «таїну» чи справжні почуття тощо. Це вимагало від плейбек-театру симетрично бути впевненішим, прямішим. Інакше для виникнення довіри військових просто не вистачало б підґрунтя. При цьому, коли довіра виникала, в очах бійців так само відчувалася туга невисловленості, як у тієї непальчанки, яка років 50 тому наштовхнула Дж. Фокса на саму ідею плейбек-театру... Ще один нюанс, військові краще володіють дисципліною, що дає змогу директивніше, а тому відносно швидше й чіткіше проводити перформанс.

Отже, військовослужбовці висловлювали свої переживання й історії щодо служби, війни та життя в цілому, а актори втілювали розповіді у театральних мініатюрах. Особливість полягала лише у змісті розповідей та силі, гостроті емоцій, пов'язаних із загальнонаціональними трагічними обставинами війни. Якщо, наприклад, у когось з членів театру відбувся «паралельний процес», схожа особиста ситуація та почуття, то звісно, було важче їх опанувати, залишившись в рамках служіння плейбек-театру. Але аудиторія все це розуміла і навіть ставала ресурсом підтримки для плейбек-театру, допомагаючи як відреагувати, так і продовжувати творчому процесу йти далі. Тобто ми не лише не спонукали військових до дії, а іноді відчували, що вони спонукали нас.

Всі перформанси були закритими, тобто лише для сформованого кола учасників, і «чистими», тобто без наперед заданих тем. Були схожі історії, але червоні нитки (лейтмотиви, спільні теми)

на кожній із зустрічей випліталися різні. Саме в них ми вбачаємо функціональну особливість, яка стосується ЗСУ в цілому, оскільки розкриваючи індивідуальні наративи військових, плейбек-театр демонструє проблематику, яка недостатньо опрацьована, становить незручності чи небезпеку для військової служби. Таким способом, як методом фокус-груп, можна виявляти проблемні сфери, досліджувати їх у такій оригінальній формі, та ще й моделювати на сцені, де за пильного спостереження та аналізу можна знайти і напями вирішення деяких суперечностей.

А тим більше, якщо військовослужбовці з однієї групи, соціальної категорії – тоді проблеми розкриваються глибше, різнобічніше. Плейбек-театр може бути своєрідним «психометром» проблем і недоліків, що виконує функцію фокус-групи чи асесмент-центру, ще й з додатковими функціями. Корисно, що участь у плейбек-театрі не залежить від статі, віку, матеріального достатку та умов проживання [Тутаренко et al., 2021, р. 2759], тобто ці речі можна не враховувати, виступаючи для будь-яких аудиторій, чоловічих і жіночих, молодих і старших, у т. ч. тих, що проживають в казармах чи польових умовах. Відомо також, що плейбек-театр краще працює з людьми з вищою освітою та містянами [там само], що теж треба враховувати при організації виступів. Наприклад, для максимальної ефективності на перформанс краще запрошувати офіцерів, командирів та їхніх заступників з вищою освітою, бажано мешканців міст. Але і у змішаних групах теж будуть свої переваги з точки зору функції «психометру»: якщо військовослужбовці представлятимуть різні верстви населення, рівень освіти й типи поселення, то психологічна проблематика бійців ЗСУ розкриватиметься повніше й різнобічніше, доповнюючись ще особливостями різношерстої взаємодії всередині підрозділів.

Отже, позначимо цю проблематику в загальному вигляді – деякі з глибоко розкритих тем на наших перформансах для діючих військових, а також головні емоції й почуття, що їх супроводжували:

- Була тема страху майбутнього бою. Після висловлення історій про очікування небезпек і смертельних загроз та втілення їх на сцені, учасники змогли дещо опанувати це почуття, звикнути з ним.
- Тема прийняття і неприйняття ролі військового була розкрита з різних боків, часто з гумором, але завжди виходячи на серйозні та евристичні висновки. Іноді нових рішень для всієї групи.
- Адаптації до умов служби також є незручною і недостатньо від-рефлексованою сферою, враховуючи терміновість і часто вимушеність самого рішення піти у військові формування. Почуття гніву на колег,

образи або безпорадності з приводу службової взаємодії також знайшли свій вихід на перформансі.

- Тема мотивації служити та воювати. «Ми йдемо воювати для того, щоб захистити мир». Тут згадувались історії з минулого, ностальгійно теплі. Лише тепер зрозуміло, наскільки вони були безтурботними.

- Сила єдності, почуття натхнення – цей лейтмотив насичувався історіями про вдалі операції чи везіння під час обстрілів, спокійне ставлення до ризиків, коли ти не один і т. ін. Механізм психологічного єднання у плейбек-театрі спрацьовував якнайкраще для таких групових історій.

- Переживання втрати своїх близьких, які залишилися в умовному тилу, але все одно можуть загинути в будь-який момент від терористичних атак росії-агресора. Горювання і тривога – ці почуття також були розділені як плейбек-театром, так і всією групою військових. Запустились механізми відреагування і взаємопідтримки.

- Туга за рідними розкривалася через спогади приємних моментів, бажання зустрітись і тепер таке обмежене, але таке цінне спілкування...

- Гнів та побоювання щодо повернення до цивільного життя – теж потужна тема, насичена історіями про зрадників, минулих братів, трусів та всіх інших «недоліків» цивільних людей, що не стали до лав захисників. Вже в аудиторії виникали й опозиційні думки та вислови, що виправдовують їх тим або іншим чином. Сподіваємось, що після повернення, бійці будуть більш підготовлені до конструктивної взаємодії з цивільним та громадянським суспільством.

Загалом в результаті цих плейбек-театральних інтервенцій, говорячи формальною мовою, можна очікувати на зростання рівня емоційної саморегуляції у підрозділах чи групах, покращення прийняття умов служби, підвищення мотивації до захисту України, промоцію здорового способу життя та більш вираженого ставлення до повоєнних проблем реінтеграції у цивільне суспільство і т. д. по відрефлексованій та відреагованій тематиці. Але зважаючи на конфіденційність індивідуальних історій, а іноді й військову чи службову таємницю окремих фактів, в наступних дослідженнях плануємо звернутись краще до особливостей самого плейбек-театру, що впливають з такої психосоціальної взаємодії.

Перспективами майбутніх наукових розвідок вбачаємо також порівняння впливу плейбек-театру на військових під час тимчасової реабілітації у парадигмі психологічного відновлення НАТО, коли підопічні мають бути захищені від можливості виникнення «почуття

пацієнта», узгодженість з вимогами протоколів швидкої психологічної допомоги. Проблема ризиків збільшення ПТСР також потребує додаткових досліджень.

Висновки. Виступаючи для військових, які беруть участь у бойових діях, а не лише для тих, хто вже повністю демобілізований з різних причин, плейбек-театр бере на себе двосторонній ризик: вийти за межі власних цінностей та нашкодити самим військовослужбовцям, що потребує додаткових досліджень. В цілому, у плейбек-перформансах для комбатантів (у технології, темах, індивідуальних розповідях, психології кондакtingу та гри) особливості майже відсутні, що показує з одного боку, універсальність ритуалу плейбек-театру, з іншого – єдність, цілісність армії та народу України.

Всі перформанси були «чистими», без наперед заданих тем, тому проблематика виявилась якомога ближчою до реальних переживань і проблем військовослужбовців. Актуалізовано та глибоко розкрито у вигляді червоної нитки перформансів було такі теми, як страх майбутнього бою, прийняття і неприйняття ролі військового, адаптація до умов служби, мотивація служити та воювати, сила нашої єдності, переживання втрати своїх близьких, туга за рідними, побоювання щодо повернення до цивільного життя. В результаті плейбек-театральних інтервенцій відбулося опрацювання цих тем та спільне відреагування пов'язаних з ними почуттів, що дає підстави очікувати на зростання рівня емоційної саморегуляції у підрозділах та в окремих бійців, покращення прийняття умов служби, підвищення мотивації до захисту України, промоцію здорового способу життя та більш виваженого ставлення до повоєнних проблем реінтеграції у цивільне суспільство.

Досвід роботи плейбек-театру для психологічного відновлення військових відкриває майже непомітні особливості таких виступів, що мають різні джерела: необхідність «симетричності» настрою групи, функціональність щодо ЗСУ як «психометру», відсутність спонукання до дії тощо. Але потребують додаткового досвіду, досліджень та аналізу, на наш погляд, особливості самого плейбек-театру з комбатантами, зокрема співвіднесення його впливу з принципами психологічного відновлення НАТО, військовими протоколами швидкої психологічної допомоги, ризиками збільшення ПТСР, що становить перспективу подальших розвідок.

Література:

1. Савінов В. В. Базові переживання оповідача плейбек-театру для особистісних трансформацій: від справжності дійства до справжності дійсності. *Простір арттерапії: місце особистості в часи суспільних трансформацій* :

матер. XIX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 17–18 червня, лютий 2022 р.) / За наук. ред. О. Л. Вознесенської, О. М. Скар. Київ: ВГО «Арт-терапевтична асоціація», 2022. 203 с. С. 116-123. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731753>.

2. Савінов В. В. Вплив плейбек-театру на особистість, що переживає наслідки травматичних подій. *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій* : зб. статей укр.-пол. наук. семінару (м. Київ, 21–22 червня 2015 р.) / За наук. ред. Т. М. Титаренко ; Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Представництво Польської академії наук у м. Києві. Київ: Міленіум, 2015. 150 с. С. 133-143. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711965>.

3. Савінов В. В. Плейбек-театр як засіб арт-терапії: коли плинність замирає. *Простір арт-терапії: творча інтеграція та трансформація в епоху плинного модерну* : матер. XV міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16–18 лютого 2018 р.) / За наук. ред. А. П. Чуприкова, Л. А. Найдюнової, О. Л. Вознесенської, О. М. Скар. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 196 с. С. 94-99. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/711002>.

4. Rivers B. Narrative power: Playback Theatre as cultural resistance in Occupied Palestine. *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*. 2015. Vol. 20. Is. 2. P. 155-172. URL: <https://doi.org/10.1080/13569783.2015.1022144>.

5. Soroka Y., Savchenko A. Social Theater in the Crisis Time in Ukraine: A Sociological Perspective (on the Basis of Data from Kharkiv). *Laboratorium: Russian Review of Social Research*. 2021. Vol. 13(3). P. 111–133. URL: <https://doi.org/10.25285/2078-1938-2021-13-3-111-133>; <https://www.academia.edu/70939755>.

6. Tytarenko T. M., Dvornyk M. S., Larina T. O. et al. Citizens Obtaining Psychosocial Support during the COVID-19 Pandemic in Ukraine: A Cross-Sectional Study. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXIV. Is. 11. Part. 1. P. 2755-2761. URL: <https://doi.org/10.36740/WLek202111113>.

Цитування ДСТУ 8302:2015.

Савінов В. В. Досвід перформансів плейбек-театру для військових. *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* : матеріали XX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 берез. – 2 квіт. 2023 р.) / за наук. ред. О. Л. Вознесенської, Л. О. Подкоритової. Київ, 2023. С. 82–88.

Цитування АРА.

Савінов, В. В. (2023). Досвід перформансів плейбек-театру для військових. У Вознесенська, О. Л., & Подкоритова, Л. О. (Наук. ред.). *Простір арттерапії: мистецтво відновлення психічного здоров'я в часи війни* : матеріали XX Міжнар. міждисциплін. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 берез. – 2 квіт. 2023 р.). Київ, с. 82-88.